

DE HERBRONNING VAN HET RELIGIEUZE LEVEN

De stichters van 19de eeuwse broedercongregaties en hun idealen

Wat moeten we verstaan onder een ‘roeping van barmhartigheid’ en hoe kan vandaag de dag vorm worden gegeven aan een dergelijke roeping? Op welke manier werden vroeger religieuzen vertrouwd gemaakt met het gebed en wat kan een dergelijke leerschool nu nog betekenen voor nieuwe generaties religieuzen? Twee publicaties in de reeks Herbronning van het Titus Brandsma Instituut geven een beeld van de geschiedenis en actualiteit van de spiritualiteit van enkele Nederlandse congregaties.

In *Barmhartigheid een levensroeping* schetsen Hein Blommestijn en Jos Huls een beeld van de zogeheten roeping van barmhartigheid. Ze laten zien hoe de barmhartigheid het centrale beginsel is waaromheen twee religieuze congregaties zijn vormgegeven, de Zusters van Liefde van O.L. Vrouw, Moeder van Barmhartigheid en de Fraters van O.L.Vrouw, Moeder van Barmhartigheid. Hun stichter Joannes Zwijsen (1794-1877), pastoor in Tilburg en later bisschop van Den Bosch en aartsbisschop van Utrecht, beoogde met de stichting van deze congregaties in 1832 en 1844 een beweging in het leven te roepen die *systematisch* en *structureel* barmhartigheid kon verrichten, vooral op het gebied van onderwijs, opvoeding en bejaardenzorg. In de loop van de tijd breidde de hulpverlening zich steeds verder uit, zoals op het terrein van de zorg voor armen, zieken, gehandicapten en gevangenen. De congregaties van Zwijsen kenden een enorme ontwikkeling en groeiden uit tot een grote gemeenschap verspreid over bijna alle continenten.

In hetzelfde tijdsbestek, om precies te zijn in 1837, werd ook in Maastricht een congregatie van Liefdezusters opgericht, die de naam *Liefdezusters van de H. Carolus Borromeus* meekreeg maar in Nederland beter bekend is geworden onder de naam Zusters onder de Bogen. De stichting was het gezamenlijke werk van de plaatselijke deken, Paulus van Baer (1788-1855) en een vrouw die zelf de eerste liefdezuster van de nieuwe gemeenschap zou worden, Elisabeth Gruyters (1789-1864). Ook voor de zusters van deze congregatie was het werkterrein van hun bijzondere apostolaat vooral gezondheidszorg, sociaal werk en onderwijs. De congregatie verspreidde zich in de loop van anderhalve eeuw over tal van landen –naast Nederland ook België, Denemarken, Noorwegen, Indonesië, de Filipijnen, Tanzania en de Verenigde Staten – en zette zich overal in voor hen die onder onrecht en verdrukking leden. In het boek *Gedurig reikt ons hart naar u* wordt door Pierre Humblet een boeiend portret gegeven van de geest van deze zustercongregatie, waarbij de beschrijving zich vooral concentreert op de gebedstraditie als kern van haar apostolische werk.

Negentiende-eeuwse bronteksten

De twee boeken komen allebei voort uit een herbronningsonderzoek dat bij het TBI is uitgevoerd en ze geven samen een aardig beeld van hoe een dergelijk onderzoek gestalte kan krijgen. Allereerst valt op dat in beide boeken de zorgvuldige lezing van teksten van de stichters van congregatie, in dit geval Zwijsen en Gruyters, een belangrijke plaats heeft. Aan de hand van deze teksten, die tamelijk uitvoerig worden geciteerd, wordt het oorspronkelijke charisma van de congregaties opnieuw toegankelijk gemaakt. Nu beschikken de genoemde congregaties allebei toevallig over een uitzonderlijk rijke bron, die de ideeën en het geestelijk leven van hun

stichters op bijzondere wijze inleefbaar maakt. De *Gemeenzame Gesprekken* (1864) zijn conferenties die Joannes Zwijsen dertig jaar na de stichting in het zusterhuis heeft gehouden en die zijn opgetekend door een van de zusters: ze geven in een nog steeds levendige en toegankelijke spreektaal de spiritualiteit en de bedoelingen weer van Zwijsens stichting. Van Elisabeth Gruyters is een soort geestelijk dagboek bewaard (ca. 1862), waarin zij terugblijkt op de stichting en de eerste jaren van haar congregatie: het geeft op ontroerend directe wijze een inkijk in het geloofsleven van een door God en haar medemens diep bewogen vrouw. Voor deze congregaties zijn dus twee bijzondere geschriften voor handen, die voor een religieus herbronningsproces kostbaar bronnenmateriaal opleveren, zoals de analyses in de hier besproken boeken, respectievelijk rond de thema's barmhartigheid en rond gebed, laten zien. Deze stichtersfiguren zijn van grote betekenis voor de generaties religieuzen die na hen komen: hun teksten spelen bij de vorming en opleiding van jonge religieuzen vaak een belangrijke rol, ze vormen het referentiekader waarbinnen de spiritualiteit van de congregatie kan worden overgedragen. Soms groeien de stichtersfiguren uit tot belangrijke identificatiefiguren. Uit de studie van Humblet blijkt dat 'moeder Elisabeth' door bijna alle zusters van de congregatie als een inspirerend voorbeeld wordt gezien, veel meer dan de andere stichter en de officiële patroon Borromeus. Deze inspiratie lijkt te zijn ingegeven door haar persoonlijke handelen en gebed – haar menselijke nabijheid – waarvan haar niet altijd zo gemakkelijk leesbare geschriften getuigen.

Men hoort wel eens de verzuchting dat er zo weinig teksten zijn bewaard waarop een herbronningsproces van een congregatie zich kan baseren en dat die weinige teksten vaak zo gedateerd en zo moeilijk leesbaar zijn. Als men de situatie van een enkele congregatie bekijkt, lijkt het soms inderdaad dat er relatief weinig bronnen zijn overgeleverd met betrekking tot de spiritualiteit van het eerste uur. Een overzicht van meer congregaties maakt echter duidelijk dat er over het geheel genomen een schat aan waardevol materiaal bewaard is gebleven. In de verschillende herbronningsonderzoeken van het TBI zijn in de afgelopen jaren tal van tekstsoorten geanalyseerd, zoals regelteksten en constituties, brieven en ego-documenten van stichters, instructieteksten, preken en gebedsteksten, conferenties en retraites, beeldmeditaties en devotieteksten. De teksten zijn weliswaar tijdgebonden en ademen de geest van de 19de of begin 20^e eeuw, men moet soms enige moeite doen om erin door te dringen. Maar wie de moeite opbrengt, ontdekt dat de meeste teksten rijk zijn aan informatie en tot ons spreken met een sterke bezieling, zoals uit de hier besproken publicaties blijkt. Ook andere delen van de reeks herbronning illustreren overigens de mogelijkheden van negentiende-eeuwse bronnen. Een mooi voorbeeld van een toegankelijke tekst is de boeiende en originele beeldmeditatie die pater Matthias Wolff (1779-1857) geeft bij een schilderij dat de spiritualiteit van de zusters van JMJ uitbeeldt, al uitgegeven in *De geest die ons beweegt* [Uitgegeven in dezelfde reeks Herbronning]. In een volgend deel van de reeks zal het stichtingsverhaal van de zusters Franciscanessen van Dongen, Eten en Roosendaal, verteld door Mère Joseph Raaymakers (1781-1867), aan bod komen: het leest als een spannende roman, vol verrassende wendingen in de wonderlijke afwisseling van roepingsgeschiedenissen, problematische stichtingen en het onverwachte ingrijpen van de Goddelijke Voorzienigheid.

Eigentijdse getuigenissen

Een tweede punt dat opvalt bij deze twee boeken is, dat zij zich niet beperken tot een historische schets of geleerde studie, maar tevens de relevantie van het oorspronkelijke charisma voor de eigen tijd in beeld proberen te brengen. Zo wordt er in *Barmhartigheid een levensroeping* een hoofdstuk gewijd aan de actualiteit van de

roeping van barmhartigheid: het hoofdstuk is een aaneenrijging van indrukwekkende getuigenissen van fraters en zusters uit alle werelddelen. Zo wordt duidelijk hoe de fraters en zusters het spirituele erfgoed van Zwijzen vertalen in een geheel andere tijd en context en hoe door deze religieuzen vandaag de dag vorm wordt gegeven aan hun 'roeping van barmhartigheid', waar vooral de accenten liggen en waar ze hun inspiratie uit putten. In *Gedurig reikt ons hart naar u* komen de zusters van deze tijd eveneens uitgebreid aan het woord. In het boek zijn namelijk 25 interviews verwerkt met Nederlandse zusters waarin ze vertellen over de ontwikkelingen in hun persoonlijke gebedsleven. De zusters vertellen hoe ze hebben leren bidden en wat de inhoud is van hun gebed, wat de meditatie voor ze betekent en welke plaats het gebed in hun leven heeft. Zo wordt er een lijn getrokken van de ervaringen van Elisabeth Gruyters naar die van de huidige generatie zusters en wordt de continuïteit en ontwikkeling in een congregationele gebedstraditie inzichtelijk gemaakt.

Een handreiking voor religieuzen

Een derde punt dat in het oog springt bij beide boeken is, dat ze zo zijn opgezet dat ze tevens het grondpatroon van de spiritualiteit van de betrokken congregaties op tamelijk systematische wijze belichten. Zo hanteert Humblet een analysemodel dat erop gericht is groeiprocessen in het gebedsleven bloot te leggen, met aandacht voor de verschillende facetten van lezing, meditatie, gebed en contemplatie in het religieuze leven. Het religieuze leven wordt in een soort grote boog gedragen door deze afzonderlijke en in elkaar grijpende elementen. De beleving van de zusters en hun stichteres wordt in dit analysemodel geplaatst tegen de achtergrond van verschillende oude christelijke tradities van gebed en wel op zo'n manier, dat het boek ook vandaag de dag nog een handreiking kan zijn om te leren bidden.

Op een vergelijkbaar systematische wijze wordt door Blommestijn en Huls uiteengezet wat een roeping van barmhartigheid is en hoe ze tot stand komt, onder verwijzing naar Vincentius a Paolo, een zeventiende-eeuwse vernieuwer van het religieuze leven die een belangrijk voorbeeld is geweest voor Zwijzen en zijn congregaties. Zo wordt de spirituele leefruimte van barmhartigheid geschetst, aan de hand van de specifieke betekenis van de geloften gehoorzaamheid, armoede en zuiverheid. Ook de praktijk van de barmhartigheid en de problemen waar men bij het beoefenen ervan voor komt te staan, zoals continuïteit, radicaliteit, onderscheidingsvermogen en de omgang met eventuele beloning, worden door de auteurs belicht. De vorm van religieus leven die Zwijzen in navolging van Vincentius heeft ontworpen, wordt door Blommestijn en Huls opnieuw doordacht en in eigentijdse termen uitgelegd.

Met de aandacht voor de negentiende-eeuwse bronteksten en de eigentijdse getuigenissen en met de systematische uitleg en beschrijving, zijn deze twee publicaties een waardevolle overdenking voor allen die geboeid worden door het fenomeen van het (actieve) religieuze leven, en met name zijn ontwikkeling in de laatste twee eeuwen in Nederland en actuele reikwijdte. De vertalingen die van beide boeken verschijnen, in het Engels, Indonesisch en in één geval ook Portugees, beogen in elk geval om dit lezerspubliek ook in andere werelddelen te bereiken, waar de congregaties jonge provincies hebben en zich op dit moment het sterkste ontwikkelen.

Hein Blommestijn en Jos Huls, *Barmhartigheid een levensroeping. Het hart van religieus leven bij Joannes Zwijsen* (Nijmegen, Valkhof Pers – Titus Brandsma Instituut 1998) In 1998 verschenen ook de Engelse vertaling *Mercy, a calling for life. The heart of religious life according to Joannes Zwijsen* en de Portugese vertaling *Misericórdia, vocação global. A essência da vida religiosa para Dom João Zwijsen*. In mei 1999 verschijnt de Indonesische vertaling *Belaskasih, Panggilan Hidup*.

Pierre Humblet, *Gedurig reikt ons hart naar u. Gebed bij de Liefdezusters van de H. Carolus Borromeus* (Nijmegen, Valkhof Pers – Titus Brandsma Instituut 1998). Een Engelse en Indonesische vertaling verschijnen in de loop van 1999.